

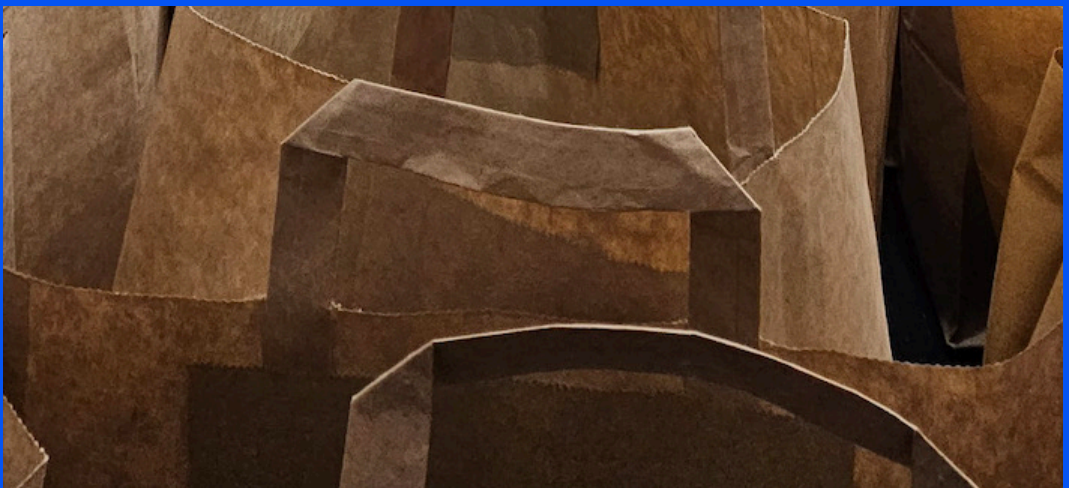

המכון החרדי
למחקר מדיניות

אפריל 2024

דפוסי התארגנות והתנדבות בציבור החרדי במלחמת חרבות ברזל

ד"ר שלומית שהינו-קסלר | דב גולדברג | שני זוסמן-אפרתי

דפוס התארגנות והתנדבות בציבור החרדי במלחמת חרבות ברזל

אפריל 2024

חוקרים:

ד"ר שלומית שהינו-קסלר

דב גולדברג

שני זוסמן-אפרתי

עריכה לשונית: אהבה פורטגנג

עיצוב גרפי: נבו ארן ללזר

תמונת הכריכה: באדיבות מרכז הפעילות קרלין סטולין

המכון החרדי למחקרי מדיניות

כתובת: כנפי נשרים 35, ירושלים, 9546448 טלפון: 077-7784400

אימייל: machon@machon.org.il

טבח 7 באוקטובר ומלחמת חרבות ברזל שפרצה בעקבותיו העירו גל גדול של הירתמות אזרחית של הציבור החרדי למאמץ הלאומי. הירתמות זאת עמדה בניגוד גמור לרחשי הציבור הכללי כלפי הציבור החרדי ערב המלחמה. החשדנות כלפי הציבור החרדי והביקורת על אופיו הבדלני והמסתגר התגברו בשנים האחרונות בעקבות משבר הקורונה ועקב המאבק הציבורי על הרפורמה המשפטית. רבים בציבור הישראלי פיתחו טינה לחרדים בעקבות מה שנתפס כמגזריות של החברה החרדית ומנהיגיה הפועלים כדי לשמור על האינטרסים הקהילתיים, ללא התייחסות מספקת לאינטרס הציבורי הרחב.

נוכח האסון הקשה בדרום ופרוץ המלחמה, בדומה לכלל החברה הישראלית, גם בחברה החרדית אנשים פרטיים, עמותות, ארגונים ועסקים החלו מיד להגיש עזרה וסיוע לכלל האוכלוסיות. עשרות אלפי מתנדבים ביקשו מסגרת לתרום בה; קמו חמ"לים שריכזו מענה לצרכים וניתבו את המתנדבים שביקשו לעזור; עמותות התאימו את פעילותן והרחיבו אותה בהתאם לצורכי השעה; כספים גויסו, יוזמות והתארגנויות חדשות צמחו מלמטה וקהילות התארגנו יחד לעזרה.

החברה החרדית מוכרת בזכות רוח החסד שלה והישענותה על התארגנויות קהילתיות של עזרה וסיוע הדדי. חלק מההתארגנויות הגדולות האלה, דוגמת 'יד שרה', 'עזרה למרפא', 'עזר מציון', 'זק"א' ו'ידידים' פונות לכלל הציבור בישראל, והציבור הכללי מכיר אותן. עם זה, ההירתמות המקיפה של החברה החרדית לטובת האינטרס הכללי בתקופת מלחמת חרבות ברזל, השעיית השיח המתבדל לטובת שיח של אחדות, התמיכה בחיילים והיקף המאמצים וההתנדבות של הציבור החרדי בתחושת שותפות גורל הפתיעו רבים ואף העלו תקווה לעידן חדש ביחסי החברה החרדית והחברה הישראלית. ההפתעה של הציבור בישראל מהתמיכה במאמץ המלחמתי בכלל ומהתמיכה בחיילים בפרט הייתה רבה בשל ההסתייגות של חלקים מהחברה החרדית מצה"ל, ובפרט עקב המוטיבציה המרכזית של ההנהגה הפוליטית החרדית לתמיכה ברפורמה המשפטית: הניסיון להסדיר בחוק המשך פטור מלא לגברים החרדים מחובת גיוס לצבא.

עם התארכות חודשי המלחמה והתמסדות המענים שהמדינה מספקת לאוכלוסיות שנפגעו במלחמה, ירד היקף ההתנדבות בכלל הציבורים, ובכללם גם הציבור החרדי. בד בבד, חל שינוי גם בשיח הציבורי, תחושת האחדות שאפיינה את השבועות והחודשים הראשונים החלה להתפוגג, סוגיית הפטור של הגברים החרדים משירות צבאי עלתה שוב לראש סדר היום והציפה מחדש את המתחים בין החברה החרדית לחברה הכללית. התפתחויות אלה מעמידות בסימן שאלה

את מגמת ההתקרבות שאפיינה את השבועות והחודשים הראשונים שאחרי 7 באוקטובר, ואת עתידה של תחושת המעורבות והשייכות של הציבורי החרדי. ההתארגנות וההתנדבות בחברה החרדית בחודשים הראשונים למלחמה ביטאה סולידריות, ובעקבות התהליכים שלעיל הסולידריות הזאת עלולה להתפוגג.

למרות כל אלה ההירתמות הרחבה של הציבור החרדי, ההתארגנות וההתנדבות שהולידה המלחמה ראויות לתיאור ולבחינה משתי סיבות עיקריות: ראשית, התארגנויות אלה מעידות על זיקה לחברה הכללית ועל מוטיבציות ציבוריות. גם אם ישתנו התחושות, ביטויין מעיד שהן היו קיימות, ויש לבחון אותן כדי להבין את היחסים המשתנים בין החברה החרדית לציבור הכללי; שנית, אפשר ללמוד מהירתמות זו למשימה על דפוסי ההתארגנות בחברה החרדית, על התמורות חברתיות ועל צמיחת מבנים, שחקנים ופרקטיקות חברתיות חדשות.

מסמך זה מתאר את דפוסי ההתארגנות וההתנדבות בחברה האזרחית החרדית בחודשים הראשונים למלחמת חרבות ברזל. הוא מבוסס על מיפוי ההתארגנויות ועל סקר ייעודי שנערך בחברה החרדית בשבועות שאחרי המלחמה. מתועדות בו ב"זמן אמת" התנהגויות והלכי רוח בציבור החרדי בתקופה זו, שהיא רגע מכונן בתולדות יחסה של החברה החרדית אל החברה הישראלית. יתר על כן, מסמך זה מפנה את המבט אל תהליכי עומק המתרחשים בחברה החרדית. המסמך בנוי משלושה פרקים: הפרק הראשון עוסק בארגונים ובאופני ההתארגנות, הפרק השני עוסק בהתנדבות ופרק הסיכום מציג את התובנות העולות מהפרקים.

מקורות ומתודולוגיה

המסמך מבוסס על עבודת מיפוי רחבה של מיזמים והתארגנויות של האוכלוסייה החרדית ועל ניתוח נתוני סקר טלפוני ייעודי לאוכלוסייה החרדית שעסק במלחמת חרבות ברזל.

מיפוי ההתארגנויות

- כדי למפות את ההתארגנויות בחנו את המיזמים שנזכרו במקורות אלה במהלך חודש נובמבר 2023:
- אתרי חדשות חרדים: כיכר השבת; בחדרי חרדים; חרדים 10. איתור סקירות תקשורת העוסקות בהתנדבות ומיזמי סיוע לאוכלוסיות שנפגעו במלחמה.
 - רשתות חברתיות: חיפוש בקבוצות נשים חרדיות בפייסבוק (לדוגמה: ישנן בנות, עכשיו תורך, מבשלות כשר); מעקב אחר משפיעני רשת מובילים במגזר החרדי בטוויטר.
 - מודעות פרסום בשבועון משפחה: חיפוש במדור מודעות ייעודי לענייני המלחמה.
 - ראיונות ושיחות עם נציגי קהילות ומובילי דעה בחברה החרדית.
 - קול קורא לאיתור יוזמות סיוע במלחמה שהופץ בקרב קבוצות חרדיות בסיוע אנשי מפתח בחברה החרדית.

מטבע הדברים המיפוי אינו מציג את כלל ההתארגנויות בחברה החרדית, ובפרט הוא אינו כולל את כלל ההתארגנויות המקומיות, ההתארגנויות מעטות המשתתפים וההתארגנויות שלא השתמשו בהן בפלטפורמות דיגיטליות. במובן זה, במיפוי קיימת הטיה מסוימת לפעילותן של קבוצות פתוחות יותר בחברה החרדית. מידע ישיר על אודות האוכלוסייה השמרנית יותר השגנו בסקר הטלפוני הייעודי לחברה החרדית, ומידע עקיף השגנו בשיחות עם נציגי קהילות שמרניות ועם יזמים חברתיים חרדים.

שאלות על התנדבות בסקר טלפוני

את הסקר ערכה חברת אסקריא בימים 21 עד 30 בנובמבר 2023 בקרב 503 משיבים חרדים וחרדיות בני 18 ומעלה. הסקר נערך בטלפון בדגימת שכבות בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה החרדית. טעות הדגימה עומדת על $+4.4$ אחוזים. באוכלוסיית המדגם 28 אחוז חסידיים, 35 אחוז ליטאים, 30 אחוז ספרדים, 4 אחוזים חב"ד, ו-4 אחוזים אחר. לסקר השיבו 250 נשים ו-253 גברים - משקל שווה לגברים ולנשים ניתן גם בכל זרם. שיעור התעסוקה של הגברים במדגם הוא 56 אחוזים, שיעור דומה לשיעורם בחברה על פי הנתונים המנהליים אשר עומד על 55. שיעור התעסוקה של הנשים שנדגמו הוא 74 אחוז, שיעור מעט נמוך משיעור תעסוקת הנשים בחברה החרדית על פי הנתונים המנהליים, אשר עומד על 81. נתון זה עשוי להעיד ששיעור גבוה יותר של נשים שמרניות השיבו על הסקר. את נתוני הסקר ואת ממצאי המיפוי השלמנו בראיונות עומק עם מובילי היוזמות המרכזיות שזוהו בעבודת המיפוי.

פרק א – מאפייני ההתארגנויות

פרק זה עוסק בארגונים ובהתארגנויות שהיו מעורבים בסיוע לאוכלוסיות שנפגעו במלחמה. הוא סוקר את תחומי הפעילות, את סוגי ההתארגנות ואת אופן ההתארגנות וכן את המוטיבציות שעמדו בבסיס ההתארגנות.

תחומי פעילות ואוכלוסיות יעד

רוב הפעילות במיזמים שנסקרו הופנתה אל האוכלוסייה הכללית, ולא אל האוכלוסייה החרדית. בפרט התמקדה הפעילות בסיוע ללוחמים ולבני משפחותיהם. כמעט שליש מהמיזמים פנו רק ללוחמים ולבני משפחתם, ומיזמים רבים נוספים פנו גם אליהם.

תחומי הסיוע ללוחמים היו מגוונים: בישול מזון, עריכת מנגל, גיוס ציוד אישי, אריזת מנות קרב וציוד וכן פעילויות בידור של אומנים מתנדבים. נוסף על כך, תמכו המיזמים במשפחות המגויסים: בעיקר בבישול ארוחות וכן בסיוע בשמירה על ילדים, בכביסות, ובסידור הבית. גם בבתי החולים ערכו מתנדבים חרדים פעילויות לחיילים וסייעו לפצועים ולמשפחותיהם. מתנדבים ביקשו לתמוך בלוחמים גם בחיזוקם הרוחני: בתפילה, בלימוד תורה, בקריאת פרקי תהילים ובקשירת ציציות (הכנת ציציות לשימושם של חיילים). תמיכה רוחנית מתחום אחר שהייתה בולטת בימים ובשבועות הראשונים של המלחמה הייתה ניחום אבלים.

אוכלוסיות יעד אחרות של המיזמים היו משפחות החטופים, הנעדרים והמפונים. גם במיזמים אלה הסיוע כלל בישול והכנת ארוחות, גיוס ציוד, ליווי ואירוח משפחות מפונות. הפעילות שקהל היעד שלה היה באופן בלעדי האוכלוסייה החרדית התמקדה בסיוע נפשי שהעניקו עמותות שפעלו בזירה זו עוד לפני פרוץ המלחמה.

סוגי ההתארגנות

הפעילויות התארגנו בשני דפוסים עיקריים - ארגונים, קהילות ומסגרות חברתיות קיימות המאפיינות את החברה החרדית; והתארגנויות חדשות שהתבססו על רשתות קשרים חברתיים ועל גיוס מתנדבים ומתנדבות באמצעים טכנולוגיים. תשומת לב נרחבת נקדיש לתיאור התארגנויות חדשות אלה, לבחינת תחומי פעילותן, דרכי ההתארגנות והמוטיבציות שלהן - אלה מלמדים על עלייתם של כוחות חדשים בחברה החרדית.

ארגוני חסד ותיקים בשירות אוכלוסיות חדשות

חלק ניכר מהיוזמות ומהפעולות שאותרו נשענו על ארגוני חסד ותיקים בחברה החרדית העוסקים בשגרה בתחומי הבריאות והתמיכה בנזקקים. ארגונים אלה הרחיבו את פעילותם ופנו לאוכלוסיות נוספות שנזקקו לעזרה: למשל, ארגון 'לשבוע' המזוהה עם חסידי קרעטשניף, התומך בשגרה במאושפזים בבתי חולים ומספק להם בעיקר מזון, הפנה את פעילותו לחיילים המאושפזים, למפונים ולמשפחות האבלות. גם הארגונים 'סעד ומרפא', ו'חברים לנתינה' העוסקים ברגיל בחסד בתחום הבריאות, הרחיבו את פעילותם לחלוקת מזון וציווד לחיילים ולארגון אירועים לחיילים. ארגון 'הכנסת אורחים רשב"י' המארח בדרך כלל את מבקרי אתר הרשב"י במירון נרתם לסייע לחיילים באזור והרחיב את פעילותו לתמיכה בצורכי החיילים. ארגונים כגון 'יד אליעזר', 'חסדי נעמי', 'בית התבשיל', 'חסדי אי"ש' ו'שבענו' התומכים בימי השגרה בנזקקים, הרחיבו גם הם את פעילותם לסייע לחיילים, לפצועים ולמשפחותיהם וכן למפונים.

לצד פעילותם של ארגוני החסד הוותיקים לטובת אוכלוסיות חדשות, יש לציין את הרחבת פעילות התמיכה הנפשית באוכלוסייה החרדית בעמותות המתמחות בכך. ארגונים כגון 'אקשיבה', 'לחיות', ו'מגן' הרחיבו את פעילות קווי הסייע והתמיכה שלהם בעקבות מצב החירום והגדילו את החשיפה לקוויים ואת פרסומם.

חסידיות

מסגרת ארגונית-חברתית נוספת שאפשרה התארגנות מהירה הייתה החסידות. המבנה המאורגן של החסידות, שיתוף הפעולה בין החסידים, וההיענות להנחיות האדמו"ר שימשו בסיס לפעילות מאורגנת ורחבה לטובת אוכלוסיות שנפגעו באירועי 7 באוקטובר ובמלחמה. הממצאים מלמדים על שתי חסידויות שפעלו בכיוון ובארגון מלמעלה.

במרכז חסידי ויז'ניץ ערך האדמו"ר מנחם מנדל הגר שיחה לחסידי, ובה נאם בפעם הראשונה נאום בעברית. בנאומו הזכיר האדמו"ר את משפחות החטופים, את משפחות הפצועים, משפחות המפונים והחיילים, וביקש מחסידיו לצאת למבצע של ניחום אבלים וביקור חולים. אנשי החסידות אספו מידע מהרשת על בתי אבלים, ועל פי הנתונים שהם מסרו, ביקרו החסידים 500 חולים וניחמו כאלף משפחות שכולות. את המבצע הם ערכו בעזרת תוכנת משימות ורכזים בערים המרכזיות: בני ברק, ירושלים, אשדוד, ובית שמש. בניחום האבלים השתתפו גם נשות החסידות.

בהנחיית האדמו"ר נרתמה חסידות קרלין כולה לסייע רחב היקף לכלל האוכלוסיות שנפגעו באירועי 7 באוקטובר ובמלחמת חרבות ברזל. על פי נתוני החסידות, בחודש הראשון למלחמה ניחמו חסידי קרלין 400 משפחות שכולות; השתתפו החסידים ב-180 הלוויות; נאספו ונשלחו 6,000 ערכות לנשות מילואים, 1,500 ערכות למפונים; כובסו יותר ממאה שקי כביסה בבתי משפחות; נתרמו ארוחות לחיילים בבסיסים ונשלח אוכל ביתי לחיילים; חולקו משחקי ילדים למפונים במלונות; נשות החסידות הכינו כמאתיים ערכות לכבוד שבת לנשות מילואים;

החסידיים השתתפו בשמחות משפחתיות של מפונים, ביקרו חולים סייעו לחקלאים, וחילקו 7,000 מנות מזון למפונים.

משיחה שנערכה עם נציג החסידות באמצע פברואר עולה שהחסידות ממשיכה בשגרה קבועה של התנדבות: ביום ראשון חלוקת מרק חם ופינוקים לחיילים; ביום שני התנדבות בבתי חולים - בית חולים אחר בכל שבוע, על פי סבב; בימי שלישי אירוע למשפחות מגויסים: ארוחת ערב והופעה לנשים ובה בעת ארוחת ערב, הופעה, הפעלות והפתעות לילדים; בימי רביעי וחמישי הכנת ערכות שבת בידי נשות החסידים: עוגה שנאפתה בבית, ממתקים לילדים ומכתב אישי מהאישה. החסידים רואים בהתנדבות זאת הזדמנות לחנך את הילדים לערבות הדדית ומספרים לילדים על משפחות וילדים שבצל המלחמה לא ראו את האבות במשך חודשים ארוכים. ההתנדבויות נערכות על פי סבב - עשרות מתנדבים מדי שבוע, כל משפחה משתתפת פעם בכמה שבועות.

התארגנויות של קהילות ובתי כנסת

במיפוי זוהו מעט יוזמות המבוססות על קהילה ובית כנסת. למשל קהילת בית הכנסת 'דרכי יצחק' גייסה כספים במערכת 'נדרים פלוס' - מערכת שירותים דיגיטלית שמשופיה מוצבים בבתי כנסת - לפעילות למשפחות מפונות ולחיילים ולרכישת ציוד הדרוש להם. ברשת הקהילות לחרדים עובדים 'אחוות התורה' הוקם חמ"ל שפעל לחיבור בין חברי הקהילות למיזמי התנדבות. קשה להעריך אם מיעוטן של יוזמות מבוססות קהילה במיפוי מעיד על היעדרן של יוזמות כאלה או על הקושי במיפוי. ייתכן גם שחלק מההתארגנויות הקהילתיות פעלו בתיווך החמ"לים הגדולים.

התארגנויות מקומיות

במיפוי זוהו כמה התארגנויות על בסיס מקומי ושכונתי ששילבו היכרות אישית ושימוש בווטסאפ כדי לארגן מבצעי סיוע ותמיכה. כך למשל קבוצת נשות הר נוף עסקה בהכנת אוכל לחיילים ולמשפחות מפונים. נוסף על כך, הן פתחו בימים הראשונים למלחמה חמ"ל של ציוד לחיילים שהיה חסר בארץ ויצרו קשר עם קבוצת נשים בארה"ב לצורך השגת הציוד. קבוצות הווטסאפ והמייל השכונתיות שימשו גם ערוץ לגיוס מתנדבים למיזמים רחבים יותר, כפי שיפורט בהמשך.

יוזמות פרטיות של בעלי עסקים

גם עסקים חרדיים קטנים תרמו מוצרים לטובת האוכלוסייה הנפגעת. כך לדוגמה: חנות תכשיטים חילקה תכשיטי הנצחה למשפחות הרוגים; רשת קצביות תרמה בשר לעריכת מנגל לחיילים; בית מרקחת תרם מוצרי בית מרקחת וטואלטיקה למפונים ולחיילים; ואולם אירועים תרם אירועים למשפחות מפונים. נוסף על אלה כעשרים בעלי עסקים הקימו את המיזם 'מנצחים באחדות - אחים לנצח' בעקבות המלחמה. בקבוצה השתתפו בעלי עסקים גדולים, ובהם הבעלים החרדים של הרשת 'אושר עד' שסיפקה רבים מהמוצרים למיזם. המיזם סיפק אוכל ומוצרים וערך אירועים לחיילים בשטחי כינוס. בשיא הפעילות סיפקו במיזם אוכל לכחמשת אלפים חיילים ביום.

חרדים לעזרה

יוזמת 'חרדים לעזרה' עסקה בחיבור בין מתנדבים לבין צרכים שעלו במהלך המלחמה. את היוזמה הוביל אדם חרדי מאחת החסידויות הגדולות העוסק בימים כתיקונם בייעוץ, אימון ופיתוח עסקים קטנים חרדים. בשל תפקידו עומדת לרשותו רשימת תפוצה במייל המונה כמה אלפי אנשים, וכן קבוצת ווטסאפ שבה כמה מאות חברים. ביום הראשון למלחמה נשלח מכתב ברשימת התפוצה וכתרתו "כך ננצח את המלחמה בע"ה [עשה ולא תעשה]". מכתב זה ייעץ כיצד לשמור על בריאות נפשית ויציבות בזמן המלחמה. אחת העצות שהעניק המכתב לקוראיו היא להתנדב כדי להיות בעשייה ולצאת מתחושת החידלון. אף שהיועץ העסקי לא עסק בעבר בפעילות חברתית הוא החליט להשתמש בפלטפורמה שעומדת לרשותו כדי לפתוח קבוצת מתנדבים. הקבוצה התרחבה בהמשך לשתי קבוצות שמנו כ־1,500 איש, ומהן קמו חמ"לים נוספים. בתחילה עסק המיזם באספקת אוכל ושתייה לבסיסים, בהמשך עסקו בניחום אבלים, באספקת מזון למשפחות שנשארו ביישובים בדרום ובהכנת ציציות.

אחיות מברזל

'אחיות מברזל' היא יוזמת התנדבות של נשים חרדיות שהחלה לפעול בימים הראשונים למלחמה, ובשליביה הראשונים שימשה מעיין חמ"ל לתיווך בין צרכים של אוכלוסיות נפגעות המלחמה לבין מתנדבות חרדיות. בהמשך התמקדה היוזמה ביצירת קשר אישי בין מתנדבות חרדיות לאישה שבעלה מגויס למילואים.

היוזמה נולדה בקבוצת ווטסאפ של נשים חרדיות יזמיות שהתגבשה בימי הקורונה בעקבות המגבלות שחלו בשימוש מקוואות. הקבוצה המובילה שיזמה את 'אחיות מברזל' הורכבה מנשים הפועלות בעולם הטיפול ובריאות הנפש. גם בהמשך הפעילות התבסס הארגון על רשת של קבוצות ווטסאפ שמשמשות להתנדבות נשים. בעזרת הקבוצות גויסו בשלב הראשון רכזות, והן נטלו על עצמן תפקיד של 'ראש אזור'. היוזמה הועלתה לסטטוסים של הנשים המייסדות שהן דמויות מוכרות בשדה ההתנדבות והיזמות החברתית החרדית, והופצה במהירות. בתוך יום אחד, נרשמו לקבוצת הווטסאפ הייעודית למיזם יותר משלוש מאות נשים שביקשו לשמש 'ראש אזור', ומהן כמאה המשיכו לפעול באינטנסיביות בימים הבאים, וכאלף מתנדבות בפריסה ארצית של יישובים שבהם מתגוררת אוכלוסייה חרדית גדולה.

המיזם יצר קשר עם חמ"לים, אנשים פרטיים ונושאי תפקידים והעביר פניות מהמתנדבות במטה אל רכזות האזור, ומשם אל המתנדבות בשדה. בה בשעה הופץ הקישור למיזם כדי לבקש סיוע הציבור. קבוצות המתנדבות בשטח נבנו על בסיס התארגנויות שכונתיות - רשימות תפוצה במייל שמשמשות בשגרה להעברת מידע בין חברות הקבוצה (בקשות עזרה פרטניות, ארגון תמיכה ביולדות וכיו"ב). במהלך השבועות הראשונים הסיוע היה במגוון תחומים ולאוכלוסיות שונות - בעיקר למפונים ומעט למשפחות החטופים ולפצועים.

כמה שבועות לאחר תחילת הפעילות ירד מספר הפניות מהמפונים ועלה מספר הפניות ממשפחות מגויסים. בה בעת, נוצר קשר בין 'אחיות מברזל' ליוזמת 'אחים לעורף' (ראו בהמשך). מעורבות 'אחים לעורף' שגובתה בתמיכה כספית הובילה לשכלול שיטות העבודה ומיקדה את פעילות 'אחיות מברזל' בסיוע לנשות משרתי המילואים.

בשלב זה נבנה מודל עבודה ההולם את הכוונות הראשוניות של היוזמות - קשר אישי וקבוע בין מתנדבת חרדית לאשת חייל המילואים. המתנדבת הגיעה לבית המשפחה והגישה סיוע באחד מהתחומים האלה: שמרטפות לילדים, בישול ארוחה וסידור הבית. זאת לצד תמיכה מורלית ורגשית. ייחודיות המיזם התבטאה בכך שהמתנדבות הגיעו לבתי המשפחות. שלא כמיזמים אחרים, הסיוע לא הועבר על ידי גורם שלישי ששינע ציוד או מזון לחלוקה אלא חייב מפגש אישי במרחב הביתי. מפגש זה במרחב הביתי תורם רבות לחיזוק הקשרים בין האוכלוסיות, על אחת כמה וכמה כשמדובר במתנדבות מקרב הזרם המרכזי של החברה החרדית, כך על פי המארגנות. על פי המארגנות השתתפו במיזם יותר מאלף מתנדבות חרדיות. נכון לאמצע פברואר המיזם ממשיך לפעול ולקבל פניות ממבקשות סיוע וממתנדבות.

חסד של אמת חרבות ברזל

'חסד של אמת חרבות ברזל' הוא מיזם התנדבות של נשים חרדיות לניחום אבלים במלחמה, ובפרט ניחום משפחות חיילים. היוזמה להקמה נולדה במוצאי שבת 7 באוקטובר, בקבוצת וטסאפ של פעילות חברתיות חרדיות מתחומי האלימות במשפחה והפיגועות המיניות. הפעילות במיזם מגיעות מקרב האוכלוסייה החרדית-מודרנית. המיזם התבסס על תשתית טכנולוגית שיצרה אחת מחברות הקבוצה, ובה נאסף מידע על לוויות וזמני שבעה. המידע על אירועים אלה הועבר למתנדבים באמצעות אתר ייעודי וקבוצות וטסאפ. בקבוצות אלה היו חברים גם מתנדבים מהמגזר הדתי לאומי.

בהמשך ליוזמה הראשונית ולביקורי המתנדבים בבתי אבלים נעשו גם חיבורים למתן סיוע למשפחות על פי צורכיהן. בהמשך, חברו מתנדבי המיזם למיזם אחר שהקים אתר להנצחת הנופלים וסייעו בפיתוח התשתית הטכנולוגית לאתר. יוזמה נוספת הייתה הקמה של אתר נופלים באנגלית, ובו יכלו חברי קהילות יהודיות לשלוח את תנחומיהם למשפחות. בעקבות בקשות מקוראי האתר נפתחה אפשרות להעברת תרומות למשפחות הנופלים. על פי מובילות המיזם, נאספו מאות אלפי דולרים בכספי תרומות אשר הועברו למשפחות הנופלים בביקורים שנערכו לרגל יום השלושים לפטירתם. נכון לאמצע פברואר, האתר והקבוצות ממשיכים בפעילות וכך גם אתר ההנצחה.

חרדיות שותפות

'חרדיות שותפות' היא יוזמה התנדבותית של תנועת 'נבחרות', תנועת חברתית פמיניסטית של נשים חרדיות הפועלות למען ייצוג, שוויון וקול. עם מובילות התנועה נמנות נשים שבניהן

וחתניהן שירתו בצבא וגם לכן הוחלט למקד את ההתנדבות בחיילים ובהיילות. המוטיבציה למיזם הייתה הן אירועי המלחמה הן תחושת הקיטוב בין החברה החרדית לחברה הכללית בשנה שקדמה למלחמה. מתוך כך, עלה גם הרצון לבטא סולידריות של נשים חרדיות עם החיילים והחיילות.

מיזם ההתנדבות הראשוני היה בסיוע לוגיסטי בבסיסי צה"ל. המתנדבות הגיעו לבסיסים לבושות בחולצות 'חרדיות שותפות' וסייעו באריזת מנות קרב, ערכות רפואיות ומדים. הן שלחו מארזים מפנקים לנשות מגויסים חרדים וכן מוצרי היגיינה לחיילות ולמפונות. בפעילויות ההתנדבות הרבות השתתפו כמאתיים נשים.

חמ"ל אתר החדשות 'כיכר השבת'

החמ"ל של אתר החדשות 'כיכר השבת' הוא יוזמה של קרן תתיא שהייתה גם שותפה בהפעלתו. החמ"ל שימש מסגרת מארגנת לפעילות מתנדבים ומתנדבות חרדים במגוון מיזמים. דרך החמ"ל התנדבו יותר מ-35 אלף איש, גברים ונשים, ובהם בני נוער שהגיעו לפעילות מאורגנת מטעם מוסדות חינוכיים. החמ"ל הוקם כבר ביום הראשון של המלחמה כדי לגייס מתנדבים חרדים לסיוע בצרכים שעלו בעקבות המלחמה. הקריאה למתנדבים ולמתנדבות הופצה באתר החדשות, ובנוסף לכך בקבוצות וטסאפ וברשימות תפוצה חרדיות. החמ"ל גם העמיד מוקד טלפוני של עשרים טלפניות שתיאם את פעילות המתנדבים.

המתנדבים שפנו לחמ"ל פעלו בשלושה מיזמים עיקריים: מיזם צרכים מידיים; מיזם התנדבות בחקלאות; ומיזם ניחום אבלים – בשיתוף מיזם 'חסד של אמת - חרבות ברזל' (כמתואר לעיל). מיזם צרכים מידיים סייע בהספקת ציוד לחיילים, בבישול ארוחות, ובסיוע למשפחות מפוניה. רס"פים בבסיסים ומשפחות מפוניה פנו לחמ"ל, ובעקבות פניות אלה נבנו שרשרות הספקה החל מרכישת הציוד בארה"ב, עבור בשינועו לישראל וכלה בהעברתו לבסיסים. מיזם ההתנדבות בחקלאות שיתף פעולה עם עמותת 'לשמרה' החרדית העוסקת בקידום מודעות סביבתית בחברה החרדית ועם ארגון 'השומר החדש' שסיפק את ההסעות לפעילות ההתנדבות. פעילי המיזם יצרו קשר עם ישיבות קטנות לבנים וסמינרים לבנות והזמינו אותם להתנדב בעזרה לחקלאים. ימי ההתנדבות המאורגנים כללו כמה שעות עבודה, לצד פעילות תוכן העוסקת בחיבור לארץ, בעבודת אדמה ובערבות הדדית. בהמשך, פנו מוסדות החינוך בבקשה להצטרף למיזם. הישיבות הקטנות שהשתתפו במיזם שייכות לזרם המרכזי בחברה החרדית, אך הלומדים בהם מתאפיינים בקשיים לימודיים. במיזם זה השתתפו 22 אלף מתנדבים.

אחים לעורף

'אחים לעורף' הוא מיזם שנוצר משיתוף פעולה בין יזם לא חרדי לבין פילנתרופיה חרדית. המיזם שאף לחבר בין יוזמת ולתמוך במיזמי התנדבות בחברה החרדית כדי שיייעו סיוע מתמשך לאוכלוסיות שנפגעו במלחמה. 'אחים לעורף' ניסו ליצור שיתוף פעולה בין יזמים

חברתיים ליזמים עסקיים חרדיים, ובהם גם כלי תקשורת חרדיים מובילים. כך למשל, בשבועות הראשונים פעלו 'אחים לעורף' עם 'חמ"ל כיכר השבת' יחד, אך בהמשך פרשו האחרונים מהיזם והמשיכו בפעילותם העצמאית. מיזם 'אחים לעורף' פעל במגוון תחומים ובשיתוף גורמים רבים:

סיוע לפצועים ולמשפחותיהם

את הפעילות ניהלה עמותת 'דרכי מרים' הפועלת בימי השגרה לסיוע למשפחות של חולים אונקולוגיים. במלחמת חרבות ברזל הפעילה העמותה מתנדבים ותיקים וחדשים בבתי חולים בארץ באמצעות מוקד שהקימה לשם כך. לכל פצוע ומשפחת פצוע הוצמד איש קשר ש"ניהל את התיק" שלהם ובחן את מכלול הצרכים שלהם. העמותה נתנה מענים שלא נתנו גורמים אחרים. מערכת לניהול קשרי לקוחות (CRM) ארצית חיברה בין הצרכים של המשפחה לבין מערך המתנדבים וההתנדבות. הסיוע עסק בכל תחומי החיים: ארוחות בוקר, הסעות, כביסה, בייביסיטר לילדי המשפחה.

ליווי המשפחות השכולות

את הפעילות ניהלה עמותת 'חסד חיים'. בימים כתיקונם הפעילה העמותה מערך ליווי לשכול אזרחי באזור הדרום. בימי מלחמת חרבות ברזל הורחבה הפעילות לכל הארץ. המתנדבים החרדים שבאו לביקור המשפחה האבלה הציעו פתרונות מעשיים לצרכים שעלו במהלך השבעה: סלי מזון, כיסאות, קייטרינג. בפעילות נוצרו קשרים עם 950 משפחות, ובכחצית מהן הקשר נמשך גם לאחר השבעה: חלוקת חנוכיות בחנוכה, מזכרת מהנופל בט"ו בשבט וכדומה. נכון לאמצע פברואר העמותה ממשיכה בפעילות עם המשפחות מראשית המלחמה, לצד פעילות בקרב משפחות חדשות.

סיוע למשפחות שאיבדו יכולת התפרנסות

סיוע וליווי כלכלי למשפחות חטופים, פצועים, משפחות שכול ומפונים. את הפעילות ניהלה עמותת 'פעמונים', עמותה שייסדה אותה יזמים חרדים ושפועלת בשגרה בציבור החרדי והכללי בליווי משפחות להתנהלות כלכלית נבונה. בימי מלחמת חרבות ברזל הוקם "חדר מיון כלכלי", ואליו פנו משפחות ויחידים לקבלת סיוע בקשיים הכלכליים שנוצרו. הוכשרו שלושים טלפנים שעזרו לפונים בשיחות טלפון, אבחנו את תחומי ההתערבות הנדרשים והפנו אותם לליווי בעמותה. בליווי קיבלו הפונים שירותי מיצוי זכויות, ליווי בעבודה עם הבנקים ובמידת הצורך גם מענקי סיוע.

הקמת כיתות כוננות

ארגון 'אחים לעורף' תמך ביוזמת 'משמר העם' ('משמר') שהקימה תנועת 'השומר החדש' בשיתוף קרן פלאי לעידוד תושבי השכונות החרדיות לפעול להגנה עצמית. חברי "משמר" הם מתנדבים חרדים, לא בהכרח בעלי ניסיון צבאי או משטירתי, העורכים בדרך קבע סיורי ביטחון ברחבי השכונה ובמקרה הצורך שומרים על בתי כנסת ועל מוסדות אחרים. כיתות כוננות

ראשונות של "משמר" החלו לפעול באוגוסט 2023, ואחרי אירועי 7 באוקטובר ומלחמת חרבות ברזל התרחבו שורותיהם. נכון לסוף פברואר 2024 פעלו בשכונות חרדיות בכל הארץ כשלושים יחידות "משמר" שבהן חברים כ־1,200 איש.

סיוע לחקלאים

את פעילות ההתנדבות בסיוע לחקלאים ערך ארגון 'אחים לעורף' בעצמו. הארגון פנה לאנשי קשר בחברה החרדית, לאנשים פרטיים ולמוסדות למבצעי התנדבות. לפעילות נרתמו קבוצות מסמינרים לבנות וכן משיבות קטנות שאינן בזרם המרכזי. כ־2,500 מתנדבים הגיעו להתנדבות חד־יומית במיזם זה.

סיוע למשפחות מילואים

את הפעילות ניהל ארגון 'אחיות ברזל', המתואר בסעיף הקודם.

מודל הפעולה של ארגון 'אחים לעורף' משקף את צורות ההתארגנות שזוהו בחברה החרדית. את רוב הפעילות ארגנו עמותות קיימות שהרחיבו את היקף פעילותן ואת פריסתן הארצית. העמותות גייסו מתנדבים רבים חדשים והסתמכו על כספי תורמים למיזם. נוסף על כך, הארגון תמך גם בהתארגנות חדשה וגייס מתנדבים בשטח.

יחד ננצח

ערוץ נוסף של מעורבות פילנתרופיה חרדית במלחמת חרבות ברזל היה קמפיין הסיוע וגיוס הכספים של איש העסקים שי גראוכר במיזם 'יחד ננצח'. יוזמות הסיוע של גראוכר בלטו בתקשורת בזכות סרטונים שתיעדו אותו מעניק מתנות והטבות רבות ערך לחיילים, פצועים ולמשפחות חטופים. על פי הפרסומים בתקשורת הצליח גראוכר לגייס כסף רב, הציע סיוע חומרי למגוון אוכלוסיות שנפגעו במלחמה: חיילים, פצועים, מפונים ומשפחות חטופים וקידם את קמפיין 'יחד ננצח'. פעילותו של גראוכר קיבלה ביקורת פומבית מצד ההנהגה הרבנית הליטאית, שראתה בגיוס כספים זה פגיעה אפשרית בתרומות לעולם התורה.

המוטיבציה להתארגנות

מהראיונות שערכנו עם מובילי ההתארגנויות אפשר ללמוד על המוטיבציות המרכזיות שלהן: המוטיבציה הראשונה קשורה בתחושת ערבות הדדית. את התחושה הזאת ביטאו המובילים במונחים יהודיים – "ערבות כלפי כל יהודי בצרה", "ערבות לכלל ישראל", ובמונחים בין־אישיים ומשפחתיים – דיברו על הכאב שאישה מרגישה על אישה אחרת שבמצוקה, או כאב על משפחה שאב המשפחה אינו בבית. לא במקרה בשמות רבים מהמיזמים מופיעה המילה "אחים" (אחים לעורף, אחיות מברזל, אחים לניצחון).

המוטיבציה השנייה שעלתה בראיונות הייתה רצון להפגין שותפות חרדית ולהנכיח את התגייסותה של החברה החרדית, לא רק כיחידים, אלא כחברה. אפשר לומר כי המוטיבציה הייתה להוכיח שהחברה החרדית איננה "משתמטת" מהמאמץ של כלל החברה הישראלית בימי המלחמה.

המרואינים הגברים העלו את שאלת אי ההתגייסות של גברים חרדים לשירות צבאי. רובם התייחסו לקשר שבין ההתנדבות, לעובדה שהגברים החרדים אינו מתגייסים. אף על פי שהם הביעו תמיכה בפטור משירות צבאי לשם לימוד תורה או בשל חשש מחילון, ניכר היה כי הם חשים בבעייתיות המצב. בשביל כמה מהם הסיוע בעת המלחמה עזר ליישב את הסתירה, ואילו אחרים ציינו כי בעתיד תידרש כנראה החברה החרדית לשקול מחדש את מתן הפטור הגורף לגברים החרדים.

בקרב הנשים החרדיות שרואיינו עלתה מוטיבציה נוספת להתנדבות. בשל עבודתן הנשים החרדיות פעמים רבות בשגרה חוות את המפגש שבין החברה החרדית לחברה הכללית. ההתנדבות בימי המלחמה הייתה בשבילן גם הזדמנות להפגין את הקשב שלהן לרחשי החברה הכללית. כמו כן, בהתנדבות זו הן יכלו להפגין את כישוריהן ואת יכולותיהן שזוכים לדעתן לעיתים לזלזול מסוים מצד החברה הישראלית. לצד המוטיבציות הייחודיות לחברה החרדית עלתה בראיונות גם מוטיבציה אוניברסלית, והיא מעורבות בעשייה העוזרת בהתמודדות עם תחושת הערעור שהטראומה יוצרת.

סיכום

מיפוי ההתארגנויות מלמד על מעורבות חרדית בתחומי סיוע רבים שנדרשו בעקבות המלחמה. רוב ההתארגנויות פנו אל החברה הכללית, ולא אל החברה החרדית, ורבות מהן הוקדשו לתמיכה בלוחמים ובמשפחותיהם.

מערכת החסד החרדית התגלתה שוב ביכולת הארגון שלה ובתפקיד שהיא ממלאת בחיים האזרחיים בישראל. מערכת זו מתאפיינת בפרישה ארצית ובמערך מתנדבים רחב. פעילותה של הרשת בעיתות שגרה תרמה לאפשרות להפעילה מהר בעת חירום.

המסגרות הקהילתיות האחרות בלטו דווקא בהעדרן. מוסדות הלימוד ובתי הכנסת – שהם צורות ההתארגנות הקהילתיות האופייניות למשפחות במגזר הליטאי והספרדי, כמעט שלא שימשו פלטפורמה עצמאית להתארגנות משפחות לסיוע לאוכלוסיות שנפגעו במלחמה. היוצא מן הכלל היו מוסדות החינוך שנרתמו לפעילות התנדבות לעזרה בחקלאות. גם רוב החסידויות (שלא כחסידיים עצמם, כפי שנראה בהמשך) לא התארגנו כקהילה לעזרה וסיוע. יוצאת מן הכלל הייתה חסידות קרלין סטולין שהשקיעה מאמצים רבים וממושכים בפעילות התנדבות כדי להביא לקירוב לבבות.

ההתארגנויות החברתיות הבולטות ביותר מחוץ לארגוני החסד היו בשלוש קטגוריות אלה: יוזמות שצמחו ברשתות קשרים חברתיים של נשות מקצוע ופעילות חברתיות חרדיות; יוזמות של גברים חרדים המחוברים לקהילה העסקית; וקואליציות וארגוני גג שנוצרו כדי לתווך בין פילנתרופיה חרדית וכללית לבין מתנדבים חרדים ומיזמים של החברה החרדית.

ההתארגנות מתוך רשתות קשרים חברתיים היו מקרב נשות מקצוע חרדיות שיזמו את הפעילות שהתאפיינו בקשרים מקצועיים או באקטיביזם משותף; המתנדבות התארגנו התארגנות אזורית או בקבוצות וטסאפ משותפות. ההתארגנות הקיפה אוכלוסיות רחבות על ציר השמרנות מודרניות. רשימות התפוצה במייל אפשרו גם לנשים שמרניות יחסית להשתתף במעגל ההתנדבות, וקבוצות וטסאפ ופייסבוק שימשו נשים פחות שמרניות ובעלות נגישות לאמצעים אלה.

לרשותן של הפעילות החברתיות עמדו היכרותן עם החברה הכללית, יכולות ארגון וניהול, יכולות מקצועיות, ובכללן יכולות טכנולוגיות, וכן ניסיון בפעילות חברתית ובארגון פעולה משותפת. המשך פעולתן של נשים אלה במידה זו או אחרת היא אחת מההתפתחויות הדורשות המשך בחינה ומחקר, ועשויה להיות אחד מהתוצרים החיוביים של המלחמה.

המקבילה של הרשתות החברתיות של הנשים הייתה התארגנות של גברים שהתבססה על רשתות קשרים של קהילת העסקים. אנשי העסקים החרדים פועלים בשגרה בעולמות המעשה, ומנהלים רשתות קשרים עסקיים ומקצועיים שאפשרו להם לגייס כסף ומתנדבים בתוך זמן קצר, ולנהל מבצעים גדולים ומורכבים. צורת התארגנות נוספת צמחה מלמעלה ביוזמות של פילנתרופים חרדים. יוזמות אלה חיברו בין מתנדבים ומיזמים לבין כסף פילנתרופי רב.

המוטיבציות להתארגנות מלמדות על מגוון גישות ויחס מורכב לחיים של חרדים לצד החברה הישראלית ובתוכה. מסגור הסיוע במונחים בין-אישיים, משפחתיים או יהודיים, התקשר לתרבות החסד של החברה החרדית. בקרב הקבוצות השמרניות הוא אפשר סיוע לחיילים ולמשפחותיהם בלי להידרש במישרין לסוגיית השירות הצבאי. זאת אף ששאלת תפקידם בעת המלחמה של הגברים החרדים שאינם מתגייסים הייתה מוטיבציה מובלעת להתנדבות, כפי שעלה בראיונות עם גברים שארגנו פעילות התנדבות. מסגור הסיוע מאישה לאישה אפשר ככל הנראה תחושה של רציפות עם תרבות העזרה ההדדית של נשים בחברה החרדית (כמו התמיכה הנפוצה בעזרה ליולדת). רציפות זו מיתנה את החידוש וטשטשה את ההיבדלות הבין-אישית ממשפחות שאינן חרדיות.

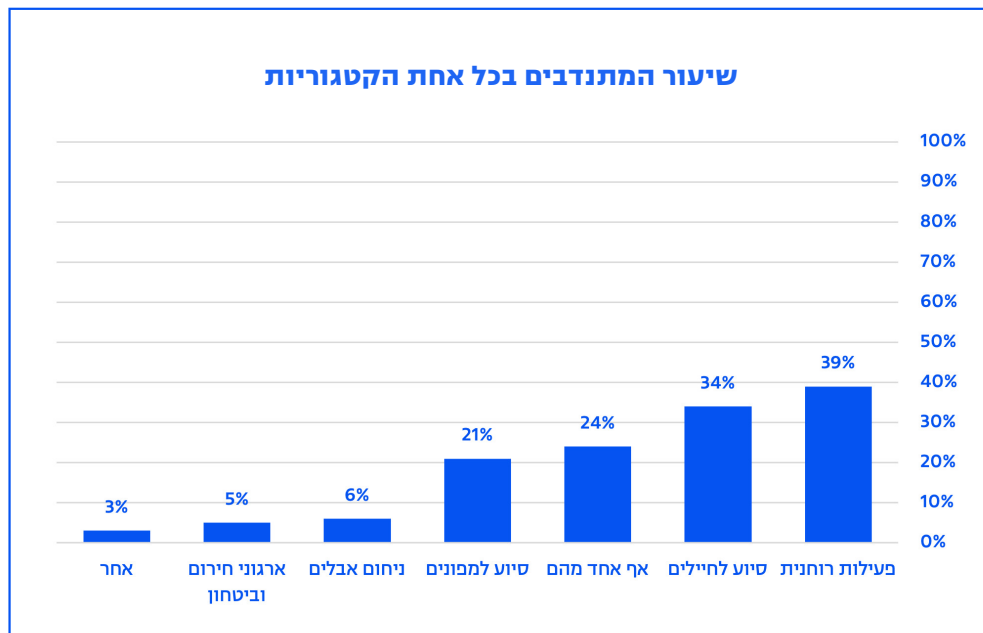
הצורך להפגין נוכחות חרדית במאמץ המלחמתי יכולה להעיד על רגישותן של קבוצות של פעילים חברתיים לביקורת שנשמעת על החברה החרדית, וניסיון לגשר על מתחים של זהות והשתייכות הן לחברה החרדית הן לכלל החברה הישראלית. מוטיבציה זאת מדגישה שבשביל קבוצות חרדיות רחבות החברה הישראלית הכללית היא קבוצת התייחסות חשובה. יחסה אל החברה החרדית בכלל, ואליהם כפרטים חרדים בפרט, הוא בעל משקל בלתי מבוטל ומעודד פעולה.

כרקה ב – מאכייני ההתנדבות

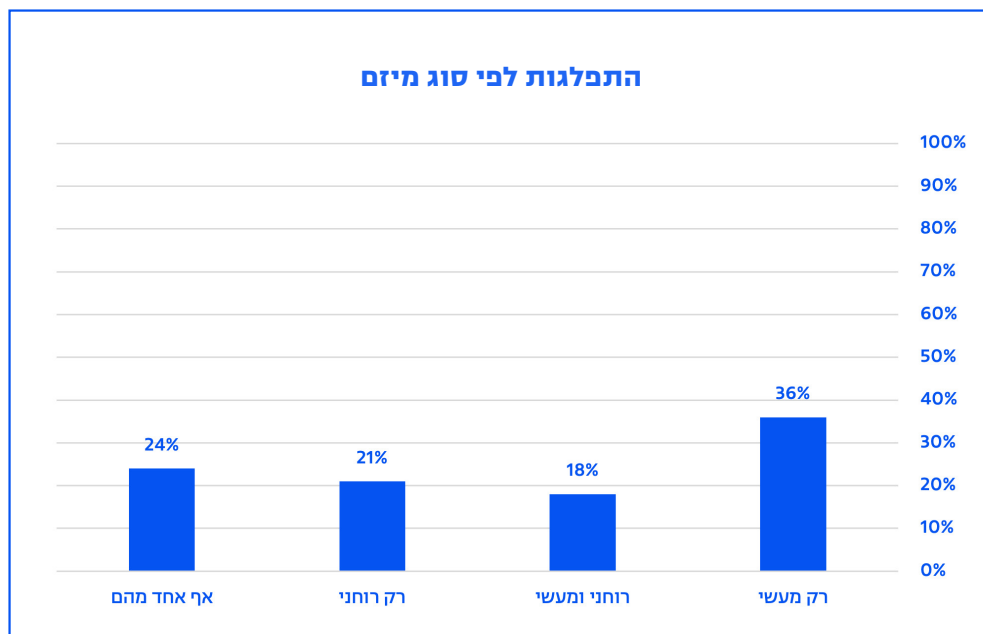
פרק זה משלים את התמונה שהוצגה בפרק הקודם שעסק בהתארגנויות, והוא מתאר את אופני ההתנדבות בציבור החרדי בהתמקדות בחתך הגילים, במגזר, ובציר השמרני-מודרני. ממצאי הפרק מבוססים על סקר ייעודי לאוכלוסייה החרדית שנערך בנובמבר, ובו נשאלו הנסקרים בנוגע פעילות התנדבות וסיוע במהלך מלחמת חרבות ברזל. בסקר נבדק מי הייתה אוכלוסיית היעד לסיוע ומהו סוג הסיוע שהוגש.

סוגי ההתנדבות

מנתוני הסקר עולה כי צורת הסיוע הנפוצה ביותר (39 אחוז) הייתה סיוע רוחני במסגרת מיזם ייעודי – תפילה, קריאת פרקי תהילים ולימוד תורה. הבחירה לבדוק מיזם מאורגן עם אחרים יחד הייתה כדי להפריד בין פעולה אישית שאיננה מחייבת שינוי בשגרת החיים לבין הצטרפות מודעת למיזם חדש שעניינו תמיכה באוכלוסיות שנפגעו (חיילים, חטופים וכד'). לצד הפעילות הרוחנית, תחום הסיוע הבולט ביותר הוא סיוע או תרומה כספית לחיילים ולבני משפחותיהם (34 אחוז). לאחר מכן בסדר יורד – סיוע למפונים, ניחום אבלים, הצטרפות לארגוני חירום וביטחון וחקלאות.

אף שסיוע רוחני היה תחום הפעילות הנפוץ ביותר, מניתוח הנתונים עולה שכמעט מחצית מאלה שעסקו בפעילות זו לא הסתפקו בה, אלא שילבו סיוע רוחני וסיוע מעשי. למעשה 53 אחוזים מהאוכלוסייה החרדית הגישה סיוע מעשי כלשהו – 36 אחוזים הגישו רק סיוע מעשי, ועוד 18 אחוזים שילבו בין סיוע רוחני לסיוע מעשי. פחות מרבע מהנשאלים, 24 אחוזים, לא נקטו שום פעולת סיוע. לא נמצאו הבדלים מגדריים בסוגי הסיוע.

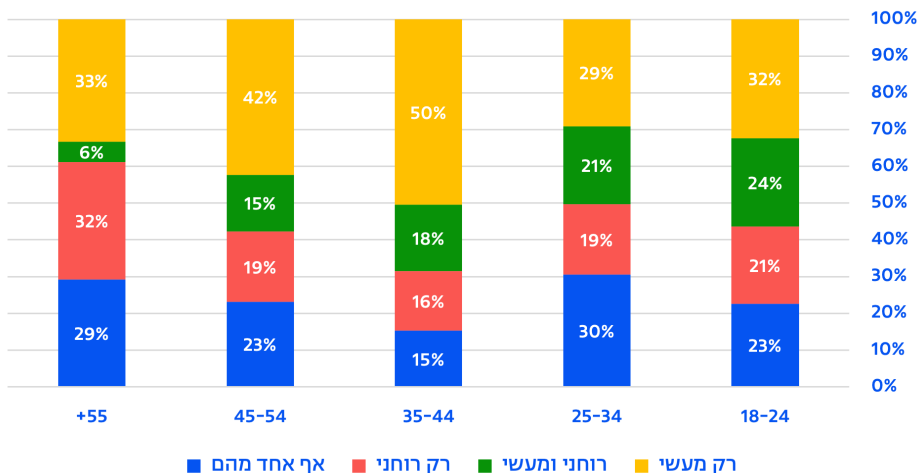

התנדבות במבט גילי

שיעור הסיוע המעשי היה גבוה במיוחד בקבוצת הגיל שבין 35 ל-44 - 68 אחוז - ונמוך ביותר בגילי 55 ויותר - 39 אחוז. בקבוצת הגיל האחרונה נרשם גם השיעור הגבוה ביותר של משיבים שדיווחו שסייעו רק סיוע רוחני. בקבוצת הגיל הצעירה ביותר 18-24 אחוז מהמשיבים דיווחו שהגישו סיוע מעשי, ושיעור דומה (57 אחוז) נרשם גם בקבוצת הגיל 45-54.

אפשר להציע כמה הסברים למעורבות הגדולה יחסית בקבוצת הגיל 35-44. בקבוצת גיל זאת האנשים צעירים יחסית, אך גם פנויים יחסית – שלא כקבוצת הגיל שלפניהם, רבים מהם כבר אינם מטופלים בילדים קטנים ולכן פנויים יותר לפעילות התנדבות. נוסף על כך, קבוצת גיל זאת כבר משולבת בשוק העבודה, וייתכן שהמפגש שלה עם החברה הישראלית גדול יותר – גם בהשוואה לבני הדור המבוגר יותר שהתאפיינו בתעסוקה בתוך הקהילה החרדית, וגם יחסית לדור הצעיר יותר שעדיין במסגרות הלימוד או שטרם צבר ניסיון רב בשוק העבודה.

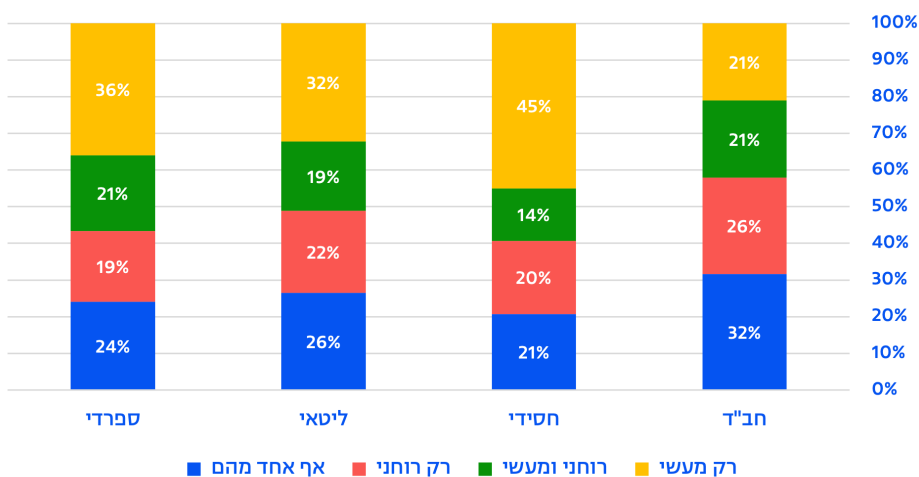
התפלגות לפי סוג מיזם והגיל

התנדבות על פי זרמים

בחלוקה לפי זרמים הזרם החסידי בולט במיוחד בסיוע המעשי. 59 אחוז מהחסידיים דיווחו על סיוע מעשי, שיעור גבוה אך במעט מהזרם הספרדי (57 אחוז), אך גבוה בהרבה מהזרם הליטאי (51 אחוז) ומחב"ד (42 אחוז).

התפלגות לפי סוג מיזם וזרם

השיעור הגבוה יחסית של ספרדים שהשתתפו בסיוע מעשי, איננו מפתיע. הזרם הספרדי נחשב למחובר יותר לישראליות הן מבחינה אידאולוגית הן מבחינת הקשרים המשפחתיים. הזרם החסידי, לעומת זאת, נחשב לזרם שמרני ומתבדל, ולכן מידת המעורבות שלו עשויה להיות מפתיעה. עם זה, לעומת הזרם הליטאי המזוהה עם ערך לימוד התורה, הזרם החסידי נחשב מעשי יותר ומכוון יותר לתמיכה בקהילה. בנוגע למעורבות החסידים בפעולות הסיוע יש לתת את הדעת לפער נוסף. כפי שעולה מהפרק שעסק בהתארגנות הסיוע, רוב החסידויות לא קיבלו הנחיה מפורשת מהנהגה הרוחנית שלהן לפעול כקהילה לסיוע לאוכלוסיות שנפגעו. משמעות הדבר היא שהחסידים שהשתתפו בפעילות סיוע פעלו כנראה במיזמים שאינם מזוהים בהכרח עם קהילתם, בין באמצעות ארגוני החסד, בין באמצעות התארגנויות מקומיות ובין במיזמי ההתנדבות הגדולים. התנדבות החסידים צמחה אפוא מלמטה, שלא בהנחיית ההנהגה הרוחנית, אך גם שלא בניגוד לה.

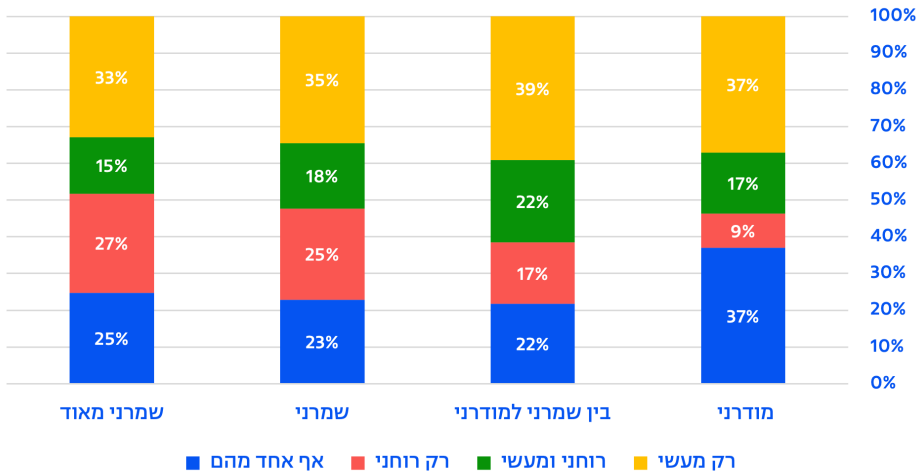
בהקשר זה נציין גם שהרבנים הליטאים הבכירים לא ביטאו תמיכה בהתנדבות לסיוע במאמץ המלחמתי, ואף ביקרו אותה. הרב דב לנדו, מנהיג הזרם הליטאי שדבריו פורסמו בעיתון 'יתד נאמן', הביע פליאה על ההתנגיחות החרדית לסיוע בעוטף עזה, והדגיש שתפקיד המגזר בעת הזאת היא להתמקד בלימוד תורה. כך שגם בקרב הליטאים ההתנדבות הייתה בחירה אינדיבידואלית שלא כוונה מלמעלה, ואולי אף עמדה בניגוד מסוים לכוונה של ההנהגה הרוחנית הליטאית.

התנדבות על פי מידת שמרנות

שיעור המדווחים על סיוע מעשי מקרב הקבוצה שמגדירה את עצמה "בין שמרני למודרני" גבוה במיוחד - 61 אחוז. שיעור גבוה מהקבוצה השמרנית (54 אחוז) והשמרנית מאוד (48 אחוז), אך גם גבוה מהאוכלוסייה המודרנית (54 אחוז).

הדמיון בין שיעור הסיוע המעשי של הקבוצה השמרנית לסיוע המעשי של הקבוצה המודרנית וכן השיעור הגבוה של סיוע בקרב האוכלוסייה השמרנית מאוד, עשויים להפתיע. למעשה, הקבוצה המודרנית איננה נבדלת מהקבוצות האחרות בשיעור ההתנדבות המעשית, אלא בעיקר בשיעור ההתנדבות הרוחנית, כצורת מעורבות בלעדית. רק 9 אחוזים מהמודרניים דיווחו שהתנדבו רק ההתנדבות רוחנית, פחות ממחצית מהמוצע בכלל הקבוצות החרדיות (21 אחוז). לכן שיעור גבוה החרדים המודרניים (37 אחוז) שדיווחו שלא נקטו כל פעולת סיוע גבוה מהמוצע בקרב כל הקבוצות החרדיות (24 אחוז).

התפלגות לפי ציר השמרנות

נתונים אלה מעלים שאלות הנוגעות למוטיבציות שעמדו בבסיס ההתנדבות והסיוע ולפירושים השונים שכל אוכלוסייה מעניקה למאמצי הסיוע. לכאורה, קבוצת החרדים המודרניים המאופיינת בפתיחות הגדולה ביותר לאוכלוסייה הכללית הייתה אמורה להיות הקבוצה שבה ההתנדבות תהיה הגדולה ביותר. בפועל, קבוצת "בין שמרני למודרני" היא הקבוצה ששיעור הסיוע המעשי בה היה הגבוה ביותר. אפשר להציע כמה הסברים אפשריים לנתונים שהוצגו.

ההסבר הראשון קשור למוטיבציות - אם המוטיבציה להתנדבות הייתה הבעת סולידריות, תמיכה ושותפות, ייתכן שמוטיבציה זו הייתה חזקה במיוחד בקרב הקבוצה "בין שמרנית למודרנית" דווקא מכיוון שהם חשים יותר את תחושת הניתוק המאפיינת את החברה החרדית. ייתכן שחברי קבוצה זו חשים יותר אמביוולנטיות בנוגע לישראליות מכיוון שבחיי היומיום הם פוגשים את החברה הישראלית יותר מהקבוצה השמרנית, אך מעורים בה פחות מהקבוצה המודרנית. אולי בשל כך קבוצה זו חשה צורך חזק יותר "להצדיק את עצמה" לעומת החרדים המודרניים שמשולבים יותר בחברה הישראלית ואינם חשים צורך להוכיח את שותפותם.

הסבר אחר יכול להיות קשור לפרשנות של מושג ההתנדבות והסיוע. ייתכן שקבוצת ההתייחסות של החרדים המודרניים, בכל הקשור למלחמה, היא האוכלוסייה הכללית. הם משווים את פעילות ההתנדבות שלהם לגיוס ולהירתמות של עמיתיהם בחברה הכללית, ולכן הם נטו פחות לדווח על "סיוע רוחני" מכיוון שהם לא ראו בו צורת סיוע לגיטימית למאמץ המלחמתי, ואולי בכלל נטו להמעיט בערך פעילות הסיוע שהגישו.

ראוי לציין גם שהשאלה שהוצגה בסקר לא הבחינה בין פעילות חד-פעמית לפעילות קבועה ומתמשכת, וכן לא הבחינה בין מידת ההשקעה והמאמץ שהיו כרוכים בפעילות. הסתייגויות אלה מצביעות על הצורך לבחון לעומק יותר את המוטיבציה להתנדבות, את אופן ההתנדבות ואת היחס להתנדבות בקרב הקבוצות השונות.

סיכום

אף שנתוני הסקר אינם מאפשרים בחינה מעמיקה של דפוסי ההתנדבות בחברה החרדית, הם מצביעים על רגש מובהק של שותפות ורצון לסייע למאמץ המלחמתי הן בסיוע רוחני הן בסיוע מעשי. כך, יותר ממחצית מהמשיבים סייעו סיוע מעשי לאוכלוסיות שנפגעו במלחמה.

לא נמצאו הבדלים מגדריים בין אופני הסיוע, אך נמצאו הבדלים בגילים ובתתי המגזרים, וכן הבדלים בין קבוצות על פי מידת השמרנות. קבוצת הגיל שהגישה את הסיוע המעשי הגדול ביותר היא קבוצת גילי 35-44. קבוצה זו משולבת יותר בשוק העבודה ומשוחררת יותר מעול גידול ילדים קטנים. ההתנדבות בקרב החסידים והספרדים הייתה גבוהה יחסית. לקבוצה האחרונה קשרים אידאולוגיים ומשפחתיים הדוקים יותר לחברה הישראלית הכללית. רובה הגדול של ההתנדבות במגזר החסידי לא כוונה מלמעלה והייתה יוזמה עצמאית של פרטים. באופן מפתיע שיעור הסיוע המעשי והרוחני הגבוהים ביותר נמצאו אצל חרדים המזהים את עצמם "בין שמרנים למודרניים". ייתכן שהסיבה לכך נעוצה בתפיסתם העצמית כקבוצה שבין החרדיות המתבדלת לבין החרדיות הפתוחה, ובצורך מוגבר להראות השתייכות לציבור הכללי ברגעיו הקשים. דפוסי התנדבות שונים נצפו גם בקרב קבוצת החרדים המודרניים. ייתכן שהדיווח על מיעוט התנדבות מעיד על כך שהחרדים המודרניים משווים את עצמם, בהקשר למלחמה, לאוכלוסייה הכללית, להתגייסותה לצבא ולהירתמותה לצרכים האזרחיים, ולא לנורמה החרדית.

במיפוי זהו עשרות רבות של מיזמים שצמחו בציבור החרדי בימים ובשבועות הראשונים שאחרי אירועי 7 באוקטובר ופרוץ מלחמת חרבות ברזל. במיזמים אלה היו מעורבים גברים ונשים; חסידים, ליטאים וספרדים; צעירים ומבוגרים; עמותות וארגונים גדולים ומבוססים לצד יוזמות חדשות של אנשים פרטיים ושל קהילות במגוון תחומי סיוע המופנים לאוכלוסיות יעד שונות.

שני מאפיינים בולטים במיוחד בנוגע לתחומי הפעילות ולאוכלוסיות היעד של המיזמים. המאפיין הראשון נוגע לאוכלוסיית היעד - רובם המוחלט של המיזמים יועדו לאוכלוסייה הכללית, ובפרט לחיילים ובני משפחותיהם. הגשת סיוע נרחב לחיילים ולבני משפחותיהם אינה מובנת מאליה בשל יחסה של החברה החרדית לצה"ל ולשירות הצבאי. אפשר לפרש את ההירתמות המקיפה לסיוע לחיילים כמעין התפכחות או שינוי מגמה: הכרה בחשיבות הצבא במדינת ישראל. פרשנות אחרת היא כי ההתנדבות מעידה שיחסה של החברה החרדית לשירות הצבאי נותר כשהיה. דווקא בשל המשך ההתנגדות לגיוס חשוב לציבור החרדי להוכיח שהוא תורם לחיילים בדרכים אחרות. סביר להניח כי האמת מונחת בשילוב ההסברים - חל שינוי כלשהו ביחס לצבא ולגיוס, והוא מורגש אחרת בקרב ציבורים שונים בחברה החרדית.

המאפיין השני נוגע לסוג הפעילות - מצד אחד, הציבור החרדי התגייס לתרום את חלקו לצרכים הכלליים: חרדים בישלו וכיבסו, הסיעו והציעו פעילויות הפוגה למפונים, לפצועים, לחיילים ולמשפחות מילואים. מצד אחר, צמחו יוזמות המקושרות לעולם התוכן והערכים החרדי: תפילה, קריאת פרקי תהילים, הכנת ציציות וניחום אבלים. פעילויות אלה ביטאו את הניסיון להיות מעורבים במאמץ הכללי לצד זיהוי התרומה הייחודית שלהם במאמץ המלחמתי.

בחינת דפוסי ההתארגנות מלמדת על חוסן של התארגנויות החסד החרדיות לצד צמיחתן של התארגנויות חדשות המבוססות על רשתות קשרים חברתיים וכוחות חברתיים חדשים. שוב באה לידי ביטוי חשיבותן של עמותות החסד החרדיות והתגלה שהן נדבך חשוב בחוסן החברתי הישראלי וערוץ לפעולה של הציבור החרדי לטובת הציבור הישראלי. תרומתן של עמותות אלה בשגרה ובחירום ראויות לבחינה רחבה יותר, בין היתר בהקשרים של ביטחון לאומי וכערוץ לשירות לאומי.

שלא כארגוני החסד החרדיים המשמשים חלק מהביטחון הסוציאלי של החברה החרדית, המבנים הקהילתיים האחרים האופייניים לחברה החרדית, ובהם מסגרת החסידות ומוסדות הלימוד החרדיים, השתתפו פחות במאמץ ההירתמות. זאת למעט חסידות קרלין, שהנהגתה בחרה לקרוא בפומבי להתנדבות בתמיכה במאמץ המלחמתי והכתיבה התמסרות עקבית, מתמשכת

ומאומצת לחיילים ולמשפחותיהם. לנוכח שיעורי ההתנדבות הגבוהים שעלו מהסקר שערכנו עולה משקלה של התנדבות הפרטים בציבור ושל המיזמים וההתארגנויות החדשות.

שני מאפיינים חשובים עלו בנוגע להתארגנויות החדשות שזוהו במיפוי. המאפיין הראשון הוא תפקידן המרכזי של קבוצות הווטסאפ בכלל, ובפרט קבוצות הווטסאפ השכונתיות והאזוריות, וכן קבוצות וטסאפ המבוססות על רשתות של קשרים חברתיים, מקצועיים ועסקיים. נראה שתקופת הקורונה והצרכים המקצועיים הגבירו מאוד את השימוש בכלי זה, והוא נעשה נפוץ בקרב ציבור רחב של נשים וגברים חרדים. קבוצות הווטסאפ תרמו כנראה להיווצרותה של שכבת קשרים חברתיים מסוג חדש. רשימות מייל שכונתיות השלימו את מארג הרישות הדיגיטלי של החברה החרדית.

המאפיין השני הוא תפקידן החשוב של הנשים והתארגנויות הנשים בסיוע שהגישה האוכלוסייה החרדית. לנשים החרדיות נקודות מפגש רבות יותר עם החברה הישראלית בשל השינויים בדפוסי התעסוקה שלהן. בגלל ניסיוןן התעסוקתי נשים חרדיות רבות הן בעלות יכולות ארגון וניהול ויכולות מקצועיות וטכנולוגיות. עקב כך וכן בעקבות התפתחות היזמות החברתית הנשית נשים רבות הן בעלות ניסיון בארגון פעולה משותפת. מידת מעורבותן והמשך פעולתן של נשים אלו הם מהנושאים הראויים להמשך בחינה מעמיקה לאורך זמן, ועשויים להיות מהתוצרים החיוביים של התקופה.

המוטיבציות שעמדו בבסיס ההתארגנות למלחמה עשויות להעיד על חיבור גדל של חלקים וקבוצות בציבור החרדי אל כלל הציבור הישראלי. הציבור החרדי רצה להנכיח את הסיוע שלו כדי להיתפס חלק מהמאמץ הישראלי, ולהציג דימוי חיובי בפני כלל הישראלים. רצון זה מעיד שבשביל רבים החברה הכללית משמשת קבוצת התייחסות חשובה. מיתוג הסיוע במונחים אישיים, משפחתיים ויהודיים עשוי להיות דרך לעקוף מתחים שקשורים בסוגיות אזרחיות וליצור המשכיות לזהות החרדית וערכיה.

שיעור ההתנדבות הגבוה בחברה החרדית מעיד אף הוא על קיומו של רגש שייכות מובהק, של שותפות ורצון לסייע סיוע רוחני ומעשי למאמץ המלחמתי. 54 אחוז מהחרדים הגישו סיוע מעשי לאוכלוסיות שנפגעו מהמלחמה. הסיוע בלט במיוחד בקרב קבוצת הגיל 35–44 ובקרב חסידים וספרדים. לקבוצה האחרונה חיבור חזק יותר לישראליות, אך קבוצת החסידים מזוהה בדרך כלל עם שמרנות ומחויבות גדולה של כל חסיד לקהילתו.

ההירתמות של הציבור החסידי בלי הכוונה מפורשת מהנהגתו היא אחת העובדות המסקרנות העולות ממצאי המחקר. דפוסי ההתנדבות בקרב חרדים המזהים את עצמם "מודרניים" הנמוכים בהשוואה לאלה המגדירים את עצמם "בין שמרנים למודרניים" מעלים שאלות הנוגעות להגדרת זהות חבריהן וליחסם אל הציבור הכללי. פרשנות אחת של הבדלים אלה מדגישה את הזהות המורכבת יותר של קבוצת "בין שמרנים למודרניים" ואת הצורך המוגבר להפגין את מחויבותם לציבור הישראלי, ואילו פרשנות אחרת מציעה שהקבוצה המודרנית נטתה להמעט בערך

תרומתה מכיוון שהיא השוותה את תרומתה להתגייסות ולהתנדבות בציבור הישראלי הכללי.

לבסוף, ראוי לשים לב שההתנדבות החרדית בזמן המלחמה התארגנה בלי הוראה מפורשת של הרבנים, אך גם בלא התנגדות נחרצת מצידם. הרבנים לא הורו, אך הציבור החרדי "הצביע ברגליים", והרבנים לא עצרו בעדם. התנגדות רבנית ניכרת נרשמה רק כאשר היה נראה שהסיוע עלול לפגוע באינטרסים הכלכליים הישירים של עולם הישיבות. קשה להעריך אם העמדה הרבנית נבעה מהבנת הצורך של החרדים בגילויי תמיכה במאמץ המלחמתי או מחוסר רצון לצאת מפורשות כנגד רגש ציבורי חזק. כך או אחרת, הירתמות הציבור החרדי לאוכלוסיות שנפגעו במלחמה צמחה מלמטה וביטאה את הלך הרוח הציבורי בקרב אוכלוסיות חרדיות רחבות. גם אם התקופה הקרובה צפויה להחזיר את העימות בין החברה החרדית לחברה הכללית על סוגיות הגיוס, וגם אם הרגש הציבורי החרדי ישתנה, תהליכי העומק שזוהו במסמך זה אינם צפויים להשתנות.

רישות החברה החרדית ברשתות חברתיות בכלל, ובווטסאפ בפרט מעידים על הגידול בשימוש בכלים טכנולוגיים ודיגיטליים, המקטינים את יכולתה של החברה החרדית להתבדל מרשות הרבים. השינויים הטכנולוגיים והמקצועיים מעודדים צמיחה של כוחות חברתיים חדשים. אנו עדים לעלייתם של "משפיענים" שאינם מהתחום התורני או הפוליטי המדברים שפה תקשורתית פופולרית ופונים לקהלים חדשים ואף יכולים להניע אותם לפעולה משותפת; להופעתן של רשתות של פעילות חברתיות המצוידות ביכולות מקצועיות ולניסיון לקדם מיזמים גדולים. אפשר לזהות צמיחה של שכבה חברתית שמשלבת זהות חרדית עם זהות מקצועית שמחברת אותה לחברה הישראלית. זאת ועוד, אפשר לזהות שרבים מהאנשים בשכבה זו רואים בעצמם "גשר" בין החברה החרדית לחברה הישראלית. בשביל רבים מקרב כוחות חדשים אלה החברה הישראלית הכללית היא קבוצת התייחסות רבת משקל, ויחסה אל החברה החרדית בכלל ואליהם כפרטים חרדים בעלת ערך רב ומעודדת פעולה. לסיכומו של דבר, ההתארגנות וההתנדבות במלחמת חרבות ברזל מבטאת את כוחו של הלך רוח ציבורי שאיננו מובל, בהכרח, בידי רבנים. להתפתחויות אלה עשויות להיות מגוון השפעות על היחסים בין קבוצות בחברה החרדית לבין חברה הישראלית הכללית, והן מצריכות המשך מחקר ועיון.